

TURIZMUS AKADÉMIA 4.

Sorozat-szerkesztőbizottság:
Berta Ákos (sorozatszerkesztő)
Dr. Michalkó Gábor (főszerkesztő)
Hinek Mátyás (szerkesztő)
Dr. Rátz Tamara (szerkesztő)

A tér vonzásában: a turisztikai termékfejlesztés térspecifikus vonásai

Szerkesztette:

Michalkó Gábor és Rátz Tamara

Kodolányi János Főiskola
MTA Földrajztudományi Kutatóintézet
Magyar Földrajzi Társaság

Székesfehérvár–Budapest, 2009

A kötet megjelenését támogatta:

Piroska Kávéház
8600 Siófok, Petőfi sétány 14/a.

© Kodolányi János Főiskola, 2009

A kiadvány szerzői jogi védelem alatt áll, arról másolatot készíteni
a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.
A kiadvány sokszorosítása és jogosulatlan felhasználása bűncselekmény.

ISBN 978 963 9558 83 0
ISSN 1786-2310

Kiadja a Kodolányi János Főiskola
Felelős kiadó: Dr. h. c. Szabó Péter Ph.D. rektor
Terjedelem: 19 (B/5) ív
Könyvterv és tördelés: Graphisto Kft.
Nyomdai munkák: Régia Rex Nyomda
Felelős vezető: Kis Ferenc

www.kodolanyi.hu • jegyzetbolt@uranos.kodolanyi.hu

Tartalom

A kötet szerzői	7
<i>Michalkó Gábor</i> – <i>Rátz Tamara</i> : A tér szerepe a turisztikai termékfejlesztésben: bevezető gondolatok	11
1. A tér a termékfejlesztés horizontján	16
• <i>Pusztai Bertalan</i> : Tér tudat és tudatturizmus: a tájjal kapcsolatos értelmező folyamatok szerepe a turizmusban	17
• <i>Kovács Balázs</i> : A térspecifikus lehatárolás kérdései a turizmust érintő fejlesztéspolitikai dokumentumokban	30
• <i>Kökény István</i> : Eltérő helyek, eltérő szálláshelyek: a magyarországi kereskedelmi és magán szálláshelyek térspecifikus sajátosságai	45
• <i>Molnár Csilla</i> : A térspecifikus turisztikai termékek marketingjének sajátosságai	60
• <i>Kátay Ákos</i> – <i>Rátz Tamara</i> : Vertikális és horizontális integrációs folyamatok az európai szálláshely-szektorban	77
2. A városi turizmus sajátosságai	94
• <i>Bakucz Márta</i> : A városi turizmus: elméleti alapvetések, gyakorlati szempontok	95
• <i>Németh Ágnes</i> : A kulturális turizmus szerepe a városfejlesztésben	104
• <i>Váradi Zsuzsanna</i> : Az idegenforgalmi fejlesztések szerepének értékelése a magyarországi nagyvárosi térségek versenyképességében	115
• <i>Kiss Róbert</i> : Turizmusorientált fejlesztések Dublin Docklands területén	128
• <i>Bučekova Ingrid</i> : Szállodák elhelyezkedése a város területén: Pozsony (Bratislava) esete	144

3. Rurális terek, rurális termékek	158
• <i>Mayer Péter – Pénzes Erzsébet</i> : A szolgáltató vidék: a térélmény változása, a földrajzi tértípusok és a turisták kölsönhatása rurális területeken	159
• <i>Karancsi Zoltán – Horváth Gergely – Kiss Andrea</i> : Ökoturisztikai célú vizsgálatok a Medves-vidéken	175
• <i>Mikházi Zsuzsanna</i> : Erdei iskolák szerepe az ökoturizmusban	188
• <i>Fotiadis Anestis – Lugosi Nóra</i> : Marketingstratégiák és problémák a falusi turizmusfejlesztésben	203
4. A táj turisztikai vonatkozásai	214
• <i>Sallay Ágnes – Drexler Dóra</i> : Tájértékek szerepe a Firtos kistérség turizmusában	215
• <i>Kabai Róbert</i> : Tájértészeti eszközök alkalmazása a helyi örökségen alapuló turisztikai fejlesztésben	234
• <i>Berki Tibor – Pohner Tamás</i> : Vallási turizmus, zarándokturizmus	244
• <i>Máté Andrea</i> : A „Pannon borrhéjő” borturizmusa	255
• <i>Horváth Zoltán</i> : Tavak mint turisztikai desztinációk Európában	272
• <i>Illés Sándor</i> : Külföldi ingatlanvásárlók a Balaton-felvidéken ...	280
• <i>Horváth Alpár</i> : A hegyvidéki turizmus területfejlesztési kérdései a Hargita-hegységben	291

Tértudat és tudatturizmus: vázlat a tájjal kapcsolatos értelmező folyamatok turisztikai szerepéről*, 1

Pusztai Bertalan

Az I. Magyar Turizmusföldrajzi Szimpóziium a térspecifikus turisztikai termékekkel foglalkozott. A konferencia-felhívás meghatározása alapján „azokat a turisztikai termékeket tekintjük térspecifikusnak, amelyek vonzereje és infrastruktúrája az adott tér földrajzi sajátosságaiból fakad”. Vázlatos írásom a felvetett téma kapcsán ahhoz a mozzanathoz kíván néhány gondolattal hozzájárulni, hogy miképpen „fakadnak” a térből a turisztikai termékek, célpontok, látványosságok. A következőkben arra szeretnék rámutatni, hogy az elmúlt két évtizedben milyen alapvető változások vezettek oda, hogy napjainkban a kultúratudományos turizmuskutatás kiemelkedő figyelemmel vizsgálja a turisztikai látványosságok keletkezését. A továbbiakban amellet érvelek hogy pusztán a tér földrajzi sajátosságaiból soha sem lesz turizmus: a tájhoz jelentéseket kapcsoló értelmezések tehetnek (szinte) bármilyen természeti környezetet turisztikai látványossággá. Mivel a kultúratudományok szemszögéből vizsgálom a kérdést, tanulmányomban a tér, táj, természet fogalmak leggyakrabban egymás szinonimáiként jelennek meg és arra a fizikai valóságra utalnak, amely az értelmező folyamatok tárgya lesz, miközben turisztikai célponttá válik.

Ontológiai és episztemológiai fordulat a társadalom- és kultúratudományokban

A következőkben rendkívül vázlatosan szeretném összefoglalni, milyen alapvető módosulás történt a kultúratudományokban a valóság létevel és megismerhetőségével kapcsolatban az elmúlt évtizedekben. Bizonyos filozófiai előz-

* Az írás a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Az írás címe a szerző által 2003 áprilisában Szegeden szervezett „Tér, tudat, turizmus” szimpóziium címéből származik. A korreferátorként felkért Fejős Zoltán találóan kapcsolta össze e tanácskozás címének részleteit és alkotta meg a tértudat és tudatturizmus szóösszetételeket.

mények² után (és nyomán) az 1960-as évek második fele alapvető változást hozott a valósággal kapcsolatos szemléletben a bölcsészet- és társadalomtudományok bizonyos területein (Segesváry 1996). Az addig objektivistá ontológiával és pozitivistá módszertannal dolgozó társadalomtudományok alapvető átalakulását Peter L. Berger és Thomas Luckmann 1966-ban megjelent – bátran állíthatjuk, rendkívüli hatású – munkája, a „The Social Construction of Reality” jelezte. A műben kifejtett fenomenológiai megalapozottságú konstruktivistá okfejtés végső soron nem egyebet állított, minthogy a valóság addig objektívnek, a megismerő tudattól függetlennek elképzelt jelenségei – legalábbis a társadalmi és kulturális valóság tényeit tekintve – nem függetlenek a megismerő tudattól. A konstruktivistá fordulat nyomán kialakult társadalomtudományos gondolkodás messze nem tekinthető egységesnek, ahogyan erre a megközelítés magyar értelmezői, Balogh István és Karácsony András (1995, 2000) felhívták a figyelmet³. Balogh és Karácsony azonban pontosan mutatnak rá azon általános hatásra, hogy egy alapvetően filozófiai megalapozottságú változás a társadalomtudományokban vitatottá tette a tényekből felépülő valóságba vetett abszolút hitet, és ezzel párhuzamosan alapvetően változtatta meg a társadalomtudományi kutatás önértelmezését. A társadalomtudományos önleírás immáron nem a tények feltárására épülő valóságtükrözetésként tekintett saját szerepére, hanem lényegesen összetettebben és mindenekelőtt önreflexívebben.

A konstruktivistá fordulat számos területen érezte hatását. Végső soron a változások mindenütt visszavezethetők a konstruktivizmus dominánssá válására, még ha ez nem is mindenhol képezi az érvelés markáns részét⁴. Jó példa erre a kulturális antropológia módszertani fordulata, amely egyértelműen e folyamatba illeszkedik, bár sokáig nem is hivatkozott erre (Schweitzer 1998)⁵.

- 2 Itt elsősorban Wilhelm Dilthey munkásságára, a szellemtudományok sajátos episztemológiájára gondolunk, illetve a fenomenológiára. Az előzmények egy részének és általában az episztemológiának kiváló magyar összefoglalása: Weissmahr (1990).
- 3 Ezen a ponton röviden utalnunk kell arra, hogy néhol ezt a fordulatot posztmodernnek szokták nevezni. A két jelenség/változás (konstruktivizmus és posztmodern) kapcsolatának feltárása ugyan meghaladja ezen írás kereteit, ám a jelen tanulmány szerzője talán kissé elnagyoltnak érzi a szinonim használatot. A fordulatot értelmezni óhajtó számos társadalomtudományos reflexió közül néhány: Gyáni (2003), Szijártó (2001).
- 4 Ezen írás megjelenési helyére, kontextusára tekintettel röviden utalnunk kell arra, hogy a tér megalkotásával és értelmezésével kapcsolatos kutatások a kortárs kommunikáció- és kultúratudományi vizsgálódások fontos területei közé tartoznak. A francia szociológus, Henri Lefebvre vagy a posztmodern földrajz amerikai kutatója, Edward Soja írásai komoly hatással vannak a társadalomtudományos térkutatásokra. A témához jó összefoglalás: Szijártó (2008).
- 5 Az antropológiában többek között az értelmezés előtérbe kerülése jelezte a fordulatot, lásd: Rabinow – Sullivan (1979), Niedermüller (1994).

A konstruktivizmus tehát alapvetően kérdőjelezte meg, hogy a társadalmi és kulturális valóság objektív módon megismerhető és leírható, hogy a valóság és az arról készített reprezentációk egyenesen megfeleltethetőek egymásnak, illetve, hogy a megismerés során kialakuló következtetéseink függetlenek a megismerőtől. Mindezzel tulajdonképpen az európai tudományban hosszan uralkodó pozitivista tudományos logika alaptörvényeit kérdőjelezte meg⁶. A szempontunkból kiemelkedően fontos kulturális antropológiában ez a fordulat például a korábban problémamentesnek tekintett megismerési folyamat, a terepmunka kritikus újrazivizgálatával kezdődött. A kvalitatív kutatás elemzése során egyrészt világossá vált, hogy a korábbi élmények beépülnek az elsődleges információforrásként számon tartott interjúalanyok tudatába, így az ismeretszerzés nem ismételtető meg azonos eredménnyel, a társadalmi valóság a megismerés aktusa által megváltozik. Másrészt nyilvánvaló lett, hogy a megismerő jelentős mértékben megalkotója is a társadalmi valóságnak, hiszen az antropológia esetében a kutató maga a kutatás eszköze: tudata bizonyítottan markáns hatást gyakorol a valóságról alkotott értelmezésre⁷.

A konstruktivizmus szemléleti alapjait megvilágítandó Balogh és Karácsony (1995) Humberto Maturana és Francisco Varela nyomán egy „szemléletes” példát használ: a látás során végbemenő konstrukciós folyamatokat mutatja be. Arra hívják fel a figyelmet, hogy a látás nem a szemünkben, hanem az agyunkban végződik: „az észlelés az agyban „áll össze”, amikor az ingerek „jelentést” kapnak, s a jelentésadás a korábbi „belső” tapasztalatok alapján működik. Az agy nem egy környezetre nyitott reflexrendszer – ha ez lenne, akkor a környezeti események özöne elárasztaná –, hanem egy funkcionálisan zárt rendszer, mely csak a saját „nyelvét” érti. Hogy az agyműködés kognitív zártságában létrehozott valóságkép reprezentálja-e magát a valóságot – ezt nem tudjuk ellenőrizni, mivel az elme nem képes önmagát mint jelentésadót túllépni és közvetlenül viszonyulni a valósághoz. Valóságunk kognitív (konstruált) valóság. A konstruált mivolt nem szinonimája az „önkényességnek”, a „tetszés szerintiségnek”. Mégpedig azért nem, mert a valóság képének felépítése nem az individuumok magányos aktusa, hanem társas vállalkozás. Emlékezzünk: a konstrukció jelentésadás, s a jelentések (értelemtartalmak) az individuumok közötti kommunikációban áramlanak.” Ugyanitt Balog és Karácsony arra is felhívja a figyelmet, hogy a csoportszintű konstrukció elképzelése két „szélsőségtől” különbözteti el e felfogást: tagadja, hogy a valóságról alkotott képek teljesen individuálisak, össze nem függők

6 Lyotard ezt nevezi a metaelbeszélések végének. Lásd Szijártó (2001).

7 Itt elsősorban Geertz 1973-as *Sűrű leírás* című munkájára és az ennek nyomán kibontakozó módszertani fordulatra utalhatunk. Az antropológia posztmodern fordulatának második hulláma az etnográfiai szövegek újraértelmezését adta, lásd Clifford–Marcus (1986) (bevezetője magyarul: Clifford 1999). Összefoglalás a magyar tudományosságból: N. Kovács, T. (1999).

lennének (szolipszizmus), illetve, hogy tudásunk a valóság egyszerű tükörképe lenne⁸. Ehelyett a kommunikációban létrejövő, interszubjektív valóság a konstruktivista társadalomtudományos kutatás célja. Mindez nemcsak „az ember által megismerhető objektív valóság különböző feldolgozásmódját jelenti, hanem azt, hogy a kulturálisan különböző emberek különböző „kognitív” valóságban élnek.” Ezen alapokra építve az empirikus konstruktivizmus a tudományos tudás valóságkonstrukciós tevékenységét tűzte ki vizsgálati céljául (Balogh–Karácsony 1995)⁹.

A valóság és a megismerés fentebb vázlatosan bemutatott fordulata sajátos módon kapcsolható a jelen tanulmányban megkerülhetetlen antropológiai kultúrafogalom átalakulásához. A modernitás antropológiájának majd száz éven keresztül tartó nagyprojektje (volt) a Föld szociokulturális sokszínűségének feltérképezése és leírása. A radikális másság tapasztalata már a korai, evolucionista antropológiát a kultúra európai eredetű, esztétikai kvalitásokat listázó (és számonkérő) fogalmának jelentős kiterjesztésére készítette. Az Európán kívüli társadalmak összetettsége miatt már a korai antropológia is a kultúrát mint életmódot határozta meg (Hofer 1994, Williams 1998).

Ez az életmódszerű kultúrafogalom az antropológia elmúlt száz éve alatt folyamatosan formálódott. A kultúrafogalom változására az elmúlt évtizedekben az egyik legjelentősebb hatást az antropológia „hazatalálása” (azaz a harmadik világ helyett a saját, kibocsátó társadalmak vizsgálata) tette. A kortárs antropológiában egyre inkább emberi közösségeket összetartó és működtető jelenségként értelmeződik a kultúra. Napjainkban a szimbolikus és interpretatív antropológiai megközelítésekben a kultúra dinamikus, csoportszinten értelmet alkotó és adó, döntően szimbolikus rendszer, amely nemcsak egy adott csoport tagjainak cselekvését irányítja, de ezen egyénekből közösséget is képes szervezni (Geertz 1973). Ennek nyomán a késő modern komplex társadalmakat tulajdonképpen értelmező közösségek fragmentálódó halmazaként írhatjuk le. A kortárs populáris kultúra ezen antropológiai alapozottságú megközelítés nyomán értelmeződhet kultúraként. E felfogás esztétikai alapú normákat nem keresve, egy-egy emberi közösséget sajátos és specifikus nyelvezet, szimbólumrendszer, fogyasztás, viselkedés nyomán tart egy (csoport)kultúrának. Mindez, rímelve a konstruktivista ontológiai fordulatra, egy sajátos, konstruált, interszubjektív valóságfelfogást feltételez, amelyet e közösségek osztanak, követnek és egyúttal állandóan újrateremtnek. Így válik a komplex társadalmak világa csoportértelmezésektől át-meg-átszött valósággá, amely-

8 Az első álláspont gyakorlatilag értelmetlenné és céltalanná tenné a társadalom- és kultúrákutatót, a második visszalökné azt a korábbi időszak ontológiai-episztemológiai szimplicitásába.

9 A „tudás termelése egy konstruktív, nem pedig deskriptív folyamat” idézi Karin Knorr-Cetina-t Balogh és Karácsony (1995). Írásukban röviden összegzik a természettudományok és társadalomtudományok kapcsolatáról szóló konstruktivista meglátásokat is.

ben egy marginális csoport domináns világába belépve az adott csoport kultúrája adja meg a kulcsot e közösség viselkedésének megértéséhez. A marginalitás és a dominancia határa azonban egy szabad, fejlett kommunikációs technológiával bíró és mobil társadalomban nagyon is dinamikus.

A természet mint az értelmezés tárgya

A fentiekben nagyon röviden megpróbáltam összegezni, hogy a társadalomtudományok megváltozott ontológiája és episztemológiája, illetve az antropológiai kultúrafogalom komplex társadalmakon történő alkalmazása milyen alapvető változást okozott ezen társadalmak antropológiai értelmezésében. A csoportszintű kultúrafogalom kapcsán nem kerülhető el a turizmus mint egy sajátos értelmező rendszer kialakulásának vizsgálata sem. Erre az egyik legjobb lehetőséget az európai hegységek adják.

A kortárs európai turizmusnak kiemelkedően fontos helyszínei a magashegységek. Köztudomású, hogy Ausztria, Svájc, Olaszország és Franciaország turisztikai mérlegében rendkívül fontosak az Alpok lejtőin „összesíelt” bevételek. Ezen túl több helyen az országkép alapvető összetevőjévé váltak e turisztikai termék által használt terek. Ezen helyszínek azonban nem voltak mindig turisztikai célpontok.

Természetesen maga a turizmus sem eleve létező dolog, hiszen – noha erről hosszas viták vannak – nagyjából általánosan elfogadott, hogy egy meghatározott történelemmel bíró emberi jelenségről van szó. A megengedőbb nézetek ugyan már a római fürdőkultúra (Perrottet 2004) vagy a középkori zárandoklat (Sumption 1975) kapcsán a turizmus korai formáiról beszélnek, azonban a szigorúbb meghatározások a turizmus kezdeteit a *Grand Tour*-tól vagy egyenesen Thomas Cook 1841-es útjától számítják. Ha ezen szűkebb értelemet használjuk, akkor is nyilvánvaló, hogy a magashegységek iránti érdeklődés nem egyidős a turizmussal. Azaz, a nem eleve létező turizmus nem eleve létező része a turizmus azon válfaja, amely napjainkban az egyik jelentős szegmense az európai turizmusnak.

A magashegységek sokáig pusztán mint terméketlen területek értelmeződtek. Montesquieu napjaink közép-európai turizmusának egyik jelentős célpontját saját kora szellemének megfelelően minősíti: „Mindaz, amit Tirolból láttam nagyon csúnya volt. Trientől Innsbruckig két hegy között utazik az ember és a kétségbeeséshez áll közel, hogy az út olyan sokáig tart” (Gyömrei 1934:82). Az Alpok korántsem tartott érdeklődésre számot: „Micsoda szomorú koronája Svájc ennek az egészében véve szép világrésznek” (Gyömrei 1934:83). A Pireneusok sem kerülte el a korabeli ítéletet: „Ez a vidék a pokolhoz hasonlít, azzal a különbséggel, hogy itt meg lehet fagyni” (Gyömrei 1934:84).

A Grand Tour résztvevői sem rajongtak a hegyekért, hiszen az Angliából Itáliába vezető szárazföldi úton komoly akadályt jelentett az Alpok leküzdése. A Grand Tour utazóinak ízlését nagymértékben formáló, őket észlelni megantánító kulcsfontosságú mű, Laurence Sterne 1768-as „Érzelmes utazás Franciaországban és Itáliában” című műve a *savoyai*-ak kapcsán még ezt írta: „Ne félj, te szegény, békés, becsületes nép! A szegénységedet, egyszerűséged kincsét senki sem fogja irigyelni, völgyeidet sohasem fogják előzönlenni az emberek” (Sterne 2006:169). A kor tudását összefoglaló, meghatározó angol nyelvű szótár, Samuel Johnson híres „Dictionary of English Language” (1755) című műve e szemlélet jegyében írta le a hegyeket, amelyek szerinte „a föld felületének beteges kinövésai és természetellenes daganatai” (Gyömrei 1934:40).

Mivel a magashegységek e klasszikus esztétika szerint nem voltak sem szépek, sem hasznosak, nem meglepő, hogy a hegymászás sem tartozott a tömeges érdeklődésre számot tartó tevékenységek közé: a hegymászás egyetlen elfogadható oka a földrajzi felfedezés, a fauna és flóra leírása volt. Gyömrei Sándor – felhívva a figyelmet Goethe hegyek iránti fiatalkori lelkesedésére és minerológiai érdeklődésére – idézi az író későbbi gondolatait a hegymászásról: „Ha az utazók nagy gyönyörűséget lelnek a hegymászásban, erre csak azt mondhatom, hogy ez a szenvedély barbár, sőt istentelen. A hegyek a természet erejéről adnak fogalmat, nem pedig a *Gondviselés* jótéteményéről. És azok a szaggatott hegygerincek, azok a visszataszító sziklafalak, azok az ormóttan gránitpiramisok, amelyek a világ legszebb zónáit az Északi Sark borzalmaival árasztják el: hogyan találhat ezekben szépséget egy jóakarátú ember, hogyan dicsérje ezeket egy emberbarát?” (Gyömrei 1934:45).

A természettel kapcsolatos szemléletben a romantika hoz változást. A romantika embere a klasszikus esztétikával szemben a vad természetben fedezi fel rajongása tárgyát (Gyömrei 1934:35–42). Az angol romantika igazi átöröszést hoz. Byron Childe Harold-ja Waterloo után valóságos útikönyv lesz (Gyömrei 1934:54), többek között az Etnát, a Pireneusokat, illetve Svájcot kedvelő Széchenyi is ezzel utazik (Gyömrei 1934:113–114).

A magashegységek mint természeti környezet természetesen mindeközben nem változtak, nem is változhattak, hiszen földtörténeti szempontból pillanatnyi időszakokról beszélünk. Az érzékelés, a tekintet, amely feléjük fordult viszont alapvetően átalakult. Haszontalan, veszélyes, leküzdendő helyekből érzelmileg megközelíthető, az érzéseket tükrözni képes vonzó célpontokká váltak. A változás az értelmezőkben történt, amennyiben új jelentéseket tulajdonítottak e területeknek. Az értelmet adó kultúra változott meg. Nem kerülhetjük el, hogy rámutassunk, e változás világosan jelzi, mennyire önkényes, a létező valóság objektív módon megragadható sajátosságaihoz nem kötődő minden, a leíráson túllépő térértelmezés.

A térrel kapcsolatos csoportértelmezés kiemelkedő példája: a nemzeti tájtudat

A romantika kora nemcsak érzéssel telítette a tájat, de összekapcsolta azt egy másik nagy változással. Az érzelemmel telített tájak a kialakuló nemzeti identitás kontextusában a nemzeti kultúra kánonjába emelkedtek. A kulturális geográfia nemzeti tájtudatként (national landscape imagery) (Häyrynen 2000, Häyrynen – Raivo 2004) tartja számon a kulturális érzékelés térbeli kifejeződését, a nemzeti terület XIX. századi meghatározását. A modern nemzeti identitás kialakulásának korában a nemzeti történelem szelekciójához¹⁰ hasonlóan a nemzeti táj is egy markáns csoportértelmezés tárgya lett. Ezen értelmzés során e tájak szimbólummá emelkedtek a nemzeti kultúrákban, ezekben az egyedi és eltérő értelmzési rendszerekben. A modern politikai nemzet kialakulása során a táj homogenitása megszűnt¹¹. Újfajta szakralitás alakult ki, amely értékes és értéktelen tájakat különített el egymástól. E szakrális, egyúttal ideologikus és csoportszintű vonatkoztatási rendszer a nemzet szent helyeit jelölte¹². A Himnusz sorai a Kunság mezeiről, Tokaj szőlővesszeiről, a Kárpátok szent bérceiről, a Tiszáról és a Dunáról új tagoltságot teremtett, újfajta érzékelés eljövételét jelezte: értékes, védő – óvó – gondoskodó, szerethető táj kezdte körülvenni az újonnan formálódó nagy közösséget, a nemzetet.

A tájtudat további fejlődésével a nemzeti tájak emberi kvalitásokkal telítődtek, amelyekkel érzelmi viszonyt lehetett (és kellett) kialakítani. A nemzeti romantika elitje – saját érzéseiről írva – például a korábban csak sáros tóként látott Balaton egészen új képét vetíti elénk: „Megálltam, mintha lábam gyökeret vert volna. Valami önkénytelen kiáltás jött az ajkamra. Azután néztem, mereven néztem... Sohasem láttam ilyen szépséget... Kúpok fénylő orommal, szőlőhegyek zölden ragyogva, erdők fekete foltjai, zöld mezők, arany vetések, száz falu, ezer hegyi hajlék, csárdák, malmok, útszéli sorfák, patakok, csatornák, magas bércek, fehér házak, korhadtt és mégis fényes várromok... A jelen-

10 A történelem megalkotott voltához lásd White (1996); az emlékezet mint kollektív alkotás kérdéséhez Assmann (1999); a történelem nemzeti identitásban betöltött szerepéhez Hobsbawm (1994). A témában jó áttekintést nyújtó válogatás: Thomka (2000). A magyar történetírásról jó összefoglalás: Romsics (2002), illetve újabb tanulmányok Czoch–Fedinec (2006).

11 A vallás, különösen a katolicizmus korábban is erősen tagolt térképzetet használt, tehát talán pontosabb úgy fogalmazható, hogy a zarándokhelyek által tagolt katolikus tér mellett egy másfajta tagolódás jelent meg a XIX. században.

12 A politika szimbolikus dimenzióival, illetve a modern nemzeti identitás vallási érülettel való rokonításával számos írás foglalkozott. Eric Hobsbawm (1983, magyar részlet 1987) vagy Benedict Anderson (1983, magyarul 2006) munkái mellett a magyar szakirodalomból megemlíthető Hankiss (1985) vagy Gerő (2004).

nek minden élettünete, sok százados múltnak minden árnya, természetnek őssalkotásai, emberkéznek apró szép dolgai együtt, egymás mellett... Nekem talán nem hiszi el a világ, talán rajongásnak, talán magyar vérmességnek tulajdonítja véleményemet. Majd megmutatja a jövő. A meszes-györöki fok, ahol engem megállított az ámulat... Csak fedezzék föl egyszer. Tisztítsátok ki Meszes-Györöknél a Balaton partját, söpörjetekek el a parti vízből nádat, követ: ez lesz a Balatonnak legelső fürdőtelepe” (Eötvös 2007:253–54). Eötvös Károly nemcsak a táj másképp látására hívja fel a figyelmet a XIX. század végén, de az „Utazás a Balaton körül” című magával ragadó munkájában, egy másik, a korban meglehetősen furcsa cselekvésre, a tóban való fürdésre is kitér¹³.

A Balaton nemcsak Eötvösnek okozott különös örömet. Jókait Balatonfüred korán megigézte és gyakran ott töltötte a nyár egy részét. 1867-ben telket vásárolt, nyaralót építtetett (Szakács 2000). Műveiben a Balaton több szép leírását olvashatjuk. Ezek egyike, „A magyar Tempevölgy” (1858) megközelítésünkben két jelentős új társadalmi-kulturális folyamat fontos szövegének tekinthető: egyszerre turisztikai útikalauz és a nemzeti táj Bibliája. A kor irodalma valósággal iskolázza az érzéseinket, észlelés és érzés a sajátos emberi kvalitásokkal bíró tájban formálódik: „Mit érhetnék mást e név alatt, mint a Balaton vidékét? Melyik tájrésze hazánkknak érdelemi meg inkább a Tempevölgy nevét? Ahol a magasabb szellemek dalolni taníták a költőt; a nem költőt pedig érezni azt, amit a költő énekelt. Sok szép tájékát bejártam hazámnak; voltam az Alföld végtelen rónáin, álltam a székely havasok csúcsain: de mindeniknél jobban megragadott a Balaton-vidék. Az Alföld úgy tesz nekem, mint egy édesanya, ki nem sokat piperézi magát gyermeke előtt, nem iparkodik kedvéért szép lenni; de kalászos mezőinek arany tengerével

13 „Akkor még híre-nyoma se volt annak, hogy Badacsony fürdőtelep, vagy azzá lesz valamikor. Náddal volt beszélve a hegy lába, amint ott érintkezik a vízzel. Csak a nagyvendéglő irányában s még alig egy helyütt volt tiszta a part. Nagy Miklós ezt a tiszta bejárást nézegette. Odaszólt egyszer Szentirmayhoz:

– Tisztelt gazdánk! Le lehet innen a villából menni a vízhez?

– Le lehet. Mit akar ott?

– Fürödni.

– Fürödni?

Nagyot néz úgy féloldalvást elfelé Nagy Miklóstra az én derék Szentirmay barátom. Ekképpen néz a macska a légyre.

– Nálunk csak a zsidó fürdik meg a kácsa.

Jó Nagy Miklós úgy megijedt ettől a bölcs mondástól, elő nem hozta volna hamarjában a viláért se, hogy ő fürödni akar. Szentirmay azonban mégis megszánta, s embert adott melléje, aki lekísérje a vízhez, fürödni. De azért mégse ment a fejébe, hogyan fürödhetik magyar ember. Igaz is az.

Hiszen fürdik, fürdik most már a magyar ember. De ez már nincs az ő ősi természetben.” (Eötvös 2007:317)

mutatja, mily híven szereti, milyen jó anya volt, s míg rezgő délibábjában tündérmeséket mond neki, pacsirtaénekekben zengi bölcsődalát. Erdély képe viszont úgy tűnt föl előttem, mint egy büszke tündér, ki bámulatra hív, bűvöl és csábít; fenyesek zúgása titkos szókat beszél, havasok látása a távol után vonz; valami úgy kényszerít elérhetetlen után sóhajtani; és egy fájó érzés nehezíti a megválást. Ah, de a Balaton-vidék egy bájos menyasszony, ki vőlegényére vár, minden ponton új bájait tárja fel; mentől tovább nézzük, annál szebbnek látjuk, s bár nevéssenek ki érte, én azt mondom, hogy az egész táj mosolyog!” (Jókai 2001). Jókai tehát a nemzet minden lényeges sajátosságát képes bizonyos tájakon keresztül tükröztetni: a magyar tájak a magyar univerzumot példázzák¹⁴.

E nemzeti tájak (Albert 2004) szakrálisak lettek, és egy új, döntően szimbolikus eszközökkel összetartott közösség (Anderson 1983), a nemzet létének fontos építőkövei lettek. A nemzet ezen terei nem véletlenül váltak röviddel ezután a kialakuló turizmus színtereivé is: reprezentálták a modern nemzetet. Az érzéseinket iskolázó elit, miután a múlt emlékhelyeit és a múlt alakjait is a táj részeként értelmezte¹⁵, halála után maga is beolvadt e tájba, bevonult e kánonba: a füredi Jókai-villa ma emlékmúzeum, Balatonfüred 1990 óta Jókai Napokat rendez.

Tértudat és tudatturizmus

Vázlatos összefoglalásunknak tehát az a tanulsága, hogy a tér/táj/természet nem eleve létező turisztikai látványosság. Minden esetben az értelmező tudat ad jelentést a tájnak. Ez a jelentés a látványosság alapja, ez teremt vonzó célpontot a minket körülvevő fizikai környezetből. Ennek alapja egy csoport-szintű, azaz nem objektív, nem racionális értelmezés; egy konstrukció. Ez a térről való objektív ismeretek mellett – sőt helyett – sokkal inkább érzelmekkel, értelmekkel, a táj és történelem sajátos összefüggéseinek ismeretével feltöltött jelentés. Nevezzük e konstrukciót most tértudatnak.

E tértudat telíti értelemmel a látott felszíni formákat: kisebb-nagyobb csoportkultúránk alapján látunk így valamit szépnek vagy csúnyának, különlegesnek, egyedinek vagy éppen tipikusnak. Vagy nem látjuk éppen semmilyennek, nem vesszük észre. Számos a tájra építő turisztikai célpont különlegessége

14 Szajbély Mihály a nemzeti narratíva autopoetikus sajátosságaira hívja fel e részletnél a figyelmet: a nemzeti univerzum a nagy haza tájaiból épül fel, minden kvalitás megtalálható e keretek között. Ugyanő szintén Jókai kapcsán emeli ki, hogy a rekonstrukció mellett milyen erős, bevallott konstruáló törekvés is jellemezte a kor elitjének egy részét (Szajbély 2005:96–99).

15 Lásd Jókai folyamatos utalásait a magyar múlt emlékeire vagy éppen Kisfaludy házára. (Szajbély 2005: 97)

nem ragadható meg valamilyen objektív különlegességben. A Niagara vízesés például nem a legnagyobb, legszélesebb stb. vízesés a Földön, az észak-amerikai populáris kultúrában mégis a nászutasok egyik kedvelt helyszíne. A nem ebből a kultúrából érkezők számára e jelentése viszont nyilvánvalóan hiányzik¹⁶.

A tértudat vizsgálata végső soron a táj és értelmezője megértéséhez vezet. A táj kapcsolt tartalmi egy-egy értelmező közösség, legtöbbször a modern nemzet kultúrájának, szimbolikus tartalmainak megértéséhez ad kulcsot. Részletes vizsgálata a szimbólumalkotási folyamatokon keresztül nemcsak a modern nemzetet egységesítő szimbolikus tartalmak létrejöttét segít megérteni, de a nemzeti kánon formálódását is.

A késő modernitás kora, kulturális és technológiai változása azonban ezen túllépve teret adott az értelmezés korábbiakhoz képest radikálisan csoportszintű formáinak. A több mint száz éven át – a vallási mellett – egyedülként létezett nemzeti térértelmezés mellett ma már kisebb értelmező közösségek tekinthetnek és szólhatnak a térről¹⁷. Kelta druidák vagy a Pilisben Ősbudát kereső honfitársaink, külvárosi gangek vagy a Balaton-felvidéket átformáló értelmiségiek mind-mind csoportszintű tértudatokat alkotnak és népszerűsítnek.

A tértudat jelentőségének felismerése viszont logikusan juttat minket egy újabb tanuláshoz: nem a tér/táj/természet mozdít meg és készítet utazásra minket. Minden turizmus, bár (általában) térbeli mozgás is,¹⁸ valójában a tudat utazása: a valóság helyett, a valóságban is tulajdonképpen a térről alkotott képzeleteinkben utazunk.

Következtetések

Mindenekelőtt azt emelném ki, hogy a hazai turizmusmarketing és -menedzsment szakma, illetve azon turisztikai szakemberek, akik turisztikai célpontokat fejlesztenek, látványosságok megteremtésében működnek közre, felelősek a tér értelmezéséért. Komoly lehetőség van a kezükben, hogy kiegyensúlyozottan teremtsenek olyan látványosságokat, amelyek egyesítenek, befogadnak, minél többünk számára ismerősnek hatnak, szerethetőek, hihetőek. Venni kell a fáradságot, hogy a turisztikai látványosság-teremtés, amely – láthattuk –

16 Éppen a turizmusipar értelemkreáló és -terjesztő sajátosságára felfigyelve foglalkozott Dean MacCannell azzal, hogyan lesz egy helyből/jelenségből turisztikai látványosság (hely szakralizáció), illetve mi a szerepe az idegenvezetőnek a turista értelmezésének kialakításában (MacCannell 1977).

17 Lehet azonban, hogy pusztán érzékelésünk változott meg és ezen alternatív hangok mindig is jelen voltak, csak nem reprezentálódtak kellőképpen?

18 Virtuális zárandoklatokhoz lásd: MacWilliams (2002).

végző soron kultúrateremtés, ne rögtönzéseken, félmegoldásokon, felületes ismeretekon alapuljon. Ahogyan a fentiekből is kiviláglik, tulajdonképpen a konstrukciós folyamatok főszereplői azok, akik a – nemzeti turizmusfejlesztési stratégia jegyében – „desztináció-menedzsmenttel” foglalkoznak. A külföldi látogatókon keresztül nemcsak az országképre, a belföldi turistákon keresztül nemcsak a saját társadalmukra hatnak vissza, de a helyi közösségre is. Utóbbi pedig megkerülhetetlen autoritás a klasszikus kultúratudományok tapasztalata szerint: a helyi közösségnek felelősséggel tartoznak a kortárs turizmus formálói. És talán az a legszerencsésebb, ha a helyről való szakértelmet komoly mértékben átruházzák rájuk.

Irodalom

- Albert, R. (2004): „Te a magyarnak képe vagy, nagy rónaságunk!”, avagy a nemzeti táj téri reprezentációja. In Borsos, B.–Szarvas, Zs.–Vargyas, G. (szerk.): *Fehéren, feketén. Varsánytól Rititiig*. L'Harmattan, Budapest, pp. 81–95.
- Anderson, B. (1983): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London and New York (Magyarul: Anderson, B. (2006): *Elképzelte közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan – Atelier, Budapest)
- Assmann, J. (1999): *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantis, Budapest.
- Balogh, I.–Karácsony, A. (2000): *Német társadalomelméletek*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Balogh, I.–Karácsony, A. (1995): Konstruktivizmus a német társadalomelméletben. *Elméleti szociológia*, 1995(1).
(online: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/szocio/konstruk.hun>) (2008.01.15.)
- Berger, P. L.–Luckman, T. (1966): *The Social Construction of Reality*. Anchor Books, Garden City. (Magyarul: (1998) *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. József Műhely Kiadó, Budapest.)
- Clifford, J. (1999): Bevezetés: Részleges igazságok. *Helikon* 65(4): 494–513.
- Clifford, J.–Marcus, G. (1986): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. UCP, Berkeley.
- Czoch, G.–Fedinec, Cs. (szerk.) (2006): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Eötvös, K. (2007): *Balaton utazás*. Vitis Aureus, Veszprém.
- Geertz, C. (1973): Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture. In Geertz, C.: *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, New York. pp. 3–30. (Magyarul: Sűrű leírás. In Geertz, C.: *Az értelmezés hatalma*. Századvég, Budapest, pp. 170–199.)

- Gerő, A. (2004): *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből.* Eötvös Kiadó – PolgArt, Budapest.
- Gyáni, G. (2003): *Posztmodern kánon.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gyömrei, S. (1934): *Az utazási kedv története.* Gergely, Budapest.
- Hankiss, E. (1985): Nemzetvallás. In Kovács, Á. (szerk.): *Monumentumok az első világháborúból.* Műcsarnok – Népművelési Intézet, Budapest, pp. 36–48.
- Hobsbawm, E. (1994): A történetírók felelőssége. *Magyar Lettre Internationale* 13: 27–30.
- Hobsbawm, E. (1987): Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In Hofer T.–Niedermüller P. (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás.* MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, pp. 127–197.
- Hobsbawm, E.–Ranger, T. (eds.) (1983): *The Invention of Traditions.* CUP, Cambridge.
- Hofer, T. (1994): Népi kultúra, populáris kultúra. Fogalomtörténeti megjegyzések. In Kisbán, E. (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, pp. 233–247.
- Häyrynen, M. (2000): The Kaleidoscopic View: The Finnish National Landscape Imagery. *National Identities* 2(1): 5–19.
- Häyrynen, M.–Raivo, J. (eds.) (2004): Karelia – Bicultural Landscape. *Fennia Special Issue* 182:1.
- Jókai, M. (2001): *Útleírások.* Arcanum, Budapest.
(online: <http://mek.oszk.hu/00800/00836/html/jokai64.htm>) (2008.01.15.)
- MacCannell, D. (1977): *The Tourist. A New Theory of the Leisure Class.* Schocken, New York.
- MacWilliams, M. (2002): Virtual Pilgrimages on the Internet. *Religion* 32. pp. 315–335.
- N. Kovács, T. (1999): Kultúra – szöveg – reprezentáció: Kulturális antropológia és irodalomtudomány. *Helikon* 65(4): 479–493.
- Niedermüller, P. (1994): Paradigmák és esélyek, avagy a kulturális antropológiai lehetőségei Kelet-Európában. *Replika* 5(13–14): 89–129.
- Perrottet, T. (2004): *Ókori vakáció: a római turisták nyomában.* Tericum, Budapest.
- Rabinow, P.–Sullivan, W. (1979): The Interpretive Turn: Emergence of an Approach. In Rabinow, P.–Sullivan, W. (eds.): *Interpretive Social Science. A Reader.* University of California Press, Berkeley/Los Angeles/London, pp. 1–21.
- Romsics, I. (2002): Bevezetés. A történetírás objektivitásának mítoszáról és a múlt mitizálásának elfogadhatatlanságáról. In Romsics, I. (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről.* Osiris, Budapest, pp. 7–28.
- Schweizer, T. (1998): Epistemology: the Nature and Validation of Anthropological Knowledge. In Bernard, H. R. (ed.): *Handbook of Method in Cultural Anthropology.* Sage, Alta Mira, pp. 39–88.
- Segesváry, V. (1996): Korszakváltás a társadalomtudományok gondolkodásában és filozófiájában. *Valóság* 39(10): 1–12.

- Sterne, L. (2006): *A Sentimental Journey Through France and Italy and Continuation of the Bramine's Journal*. Hackett Publishing Company, Cambridge, MA.
- Sumption, J. (1975): *Pilgrimage: an Image of Medieval Religion*. Faber and Faber, London.
- Szajbély, M. (2005): Álom Orthon Államról. A magyar Tempe völgyévé rajzolt Balaton. In Hansági, Á.–Hermann, Z. (szerk.): „Mester Jókai” A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón. Ráció, Budapest, pp. 86–104.
- Szakács, B. (2000): Magyarhon szépségei. *Honismeret* 28(2): 14–19. (online: <http://www.vjrkft.hu/carus/honisme/ho000229.htm>) (2008.01.15.)
- Szijártó, Zs. (2008): Tér, kultúra, kommunikáció – kultúrakutatás a „kulturális fordulat” után. In Szijártó, Zs.: *A hely hatalma: lokális szcénák – globális folyamatok*. Gondolat, Budapest, pp. 232–247.
- Szijártó, Zs. (2001): A társadalmi kommunikáció a kultúraelmélet perspektívájából. In Béres, I.–Horányi, Ö. (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Budapest, pp. 264–278.
- Thomka, B. (szerk.) (2000): *A történelem poétikája*. Kijárat, Budapest.
- Weissmahr, B. (1990): *Bevezetés az ismeretelméletbe*. Szegedi Hittudományi Főiskola, Szeged.
- White, H. (1996): A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában. *AETAS*. 1996/1. (online: http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/aetas/1996_1/white.htm) (2008.01.15.)
- Williams, R. (1998): Kultúra, a kultúra elemzése. In Wessely, A. (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium, pp. 28–41.